

Χάγκεν Φλάισερ

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
στη Δημόσια Ιστορία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 2008

ΝΕΦΕΛΗ / ΙΣΤΟΡΙΑ

Χάγκεν Φλάισερ: *Οι πόλεμοι της μνήμης.*
Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία

Διεύθυνση σειράς: Αντώνης Λιάκος, Έφη Γαζή

Επιμέλεια και τυπογραφική διόρθωση: Μαρία Καίρη
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δημήτρης Στεβής

ISBN: 978-960-211-893-1

© Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ και Χάγκεν Φλάισερ
Ασκληπιού 6, 106 80 Αθήνα
Τηλ.: 2103639962, Fax: 2103623093
e-mail: info@nnet.gr

www.nnet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	11
Εισαγωγή	15
Ο Πόλεμος - ερωτήματα και επισημάνσεις.....	15
Δημόσια Ιστορία.....	21
Ιστορικά θεάματα - άνευ άρτου;	29
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ	
Οι Γερμανοί και οι Άλλοι-Μνήμες, μύθοι και πρώτες ανατροπές.....	39
Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Κεντρική εμπειρία του 20ού αιώνα.....	41
Μετά τη θύελλα: εποικιστικοί μύθοι	57
«1989»: Η Ιστορία βγήκε από το χρονοντούλαπο	75
Ο Μαραθώνιος της μνήμης: 1994-1995	85
8 Μαΐου 1945 - 8 Μαΐου 1995. Μνήμη και λήθη.....	91
Η Βέρμαχτ αποπλίζεται - οριστικά;	100
Τα δεινά των Γερμανών.....	109
Ταμπού και μύθοι	118
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ	
Αναδυόμενοι σκελετοί	133
Σκελετοί I: Ανατολική Ευρώπη	135
Η Ρωσία.....	155
Στάλινγκραντ.....	164
Πρώην αδέρφια: Κάιν και Άβελ;	173
Οι βαλτικές χώρες	193
Ο «Ιησούς Χριστός των λαών»	205
Σκελετοί II: Η Δύση.....	213
Η πεντάμορφη και το τέρας	233
Μικρή πλην γενναία	240
Bella Ciao	244
Αμφιλεγόμενη ουδετερότητα.....	258
Σκελετοί III: Άπω Ανατολή.....	266

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον· ανα-θεώρηση της γραμμικής σχέσης;	287
Μεταμέλεια, απολογίες, συγχώρεση - και άρνηση.....	289
Άλλο αναθεώρηση της ιστορίας και άλλο άρνηση.....	304
Το Ολοκαύτωμα. Μεταξύ μοναδικότητας και ισοπεδωτικής κοινοτοπίας..	315
Ιστορία χωρίς τέλος;.....	346
Η Σοά και η μνήμη της.....	346
Τελεία και παύλα;.....	352
Ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον. Τάφος ή γέφυρα;	383
Ελπιδοφόρα μηνύματα. Από τα φιλά των ΜΜΕ.....	394
60 (+) χρόνια μετά: Η τελευταία μεγάλη επέτειος.....	412
Ο νέος Μαραθώνιος μνήμης	412
Η 8η/9η Μαΐου	421
Και άλλοι σκελετοί - α) Γερμανία.....	427
Και άλλοι σκελετοί - β) εκτός Γερμανίας.....	435
Νέα από το μέτωπο των ουδετέρων.....	443
Τα άνθη του κακού - και οι φόβοι των οικολόγων	447
Ο Παγκόσμιος Πόλεμος γίνεται «παγκοσμιότερος»	458
Και άλλα θύματα	460
Τα παιδιά του Πολέμου.....	461
Εικόνες - φωτεινές και μη.....	465
Το Μουντιάλ. Πάσες από το παρελθόν	470
Πού πηγαίνουμε;	483
Επίμετρο	505
Οι ελληνογερμανικές σχέσεις και ο σωφρονισμός της μνήμης.....	508
Σημειώσεις	539
Ευρετήρια	
Συντομογραφίες	595
Γλωσσάρι	598
ΜΜΕ.....	599
Τοπωνύμια.....	606
Κύρια ονόματα.....	615

Εισαγωγή

*Οι πόλεμοι της μνήμης άρχισαν την ημέρα
που ο Β΄ Παγκόσμιος τελείωσε.
Από τότε δεν έχουν σταματήσει.*

Timothy G. Ash, ιστορικός¹

Ο Πόλεμος – ερωτήματα και επισημάνσεις

Τα χαράματα της 8ης Μαΐου του 1945 ο εκπρόσωπος της ναζιστικής Βέρμαχτ υπέγραψε τη συνθηκολόγηση του γερμανικού Ράιχ, στη γαλλική πόλη Ρεμς – σε μια αίθουσα που ήδη συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στα μνημεία παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της Ουνέσκο. Τρεις μήνες αργότερα υπέκυψαν και οι Ιάπωνες, μετά το διπλό πυρηνικό χτύπημα στη Χιροσίμα και στο Ναγκαασάκι, αφού ο περιβαλλόμενος από «θεική» υπόσταση αυτοκράτορας Χιροχίτο επιβλήθηκε στην ακραία πτέρυγα του στρατοκρατικού καθεστώτος που ήθελε να συνεχίσει τη, μάταιη πια, αντίσταση «μέχρι της τελευταίας ρανίδας του αίματος».

Ο φονικότερος πόλεμος στην ιστορία της ανθρωπότητας είχε παρασύρει στη δίνη του, πολύ περισσότερο από τον «Μεγάλο» του 1914-1918, όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου. Ήταν ο πρώτος πόλεμος που κατά τη διάρκεια του σκοτώθηκαν περισσότεροι άμαχοι από ένοστους – δηλαδή δύο τρίτα περίπου από τους συνολικά τουλάχιστον 60.000.000 νεκρούς· αυτό είναι άλλο ένα θλιβερό ρεκόρ. Οι περισσότεροι άμαχοι δεν είχαν πέσει θύματα «παραπλευρων» απωλειών, αλλά συχνά θανατώνονταν βάσει εσκεμμένων ενεργειών μαζικής έκτασης, με αποκορύφωμα τη γενοκτονία των Ευρωπαίων Εβραίων, το Ολοκαύτωμα ή τη Σοά, όπως αρχίζει να επικρατεί στη διεθνή ορολογία.*

---

* Για τον όρο «Σοά» βλ. το κεφάλαιο για το Ολοκαύτωμα (Μέρος Γ΄, σ. 336).

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σφράγισε όλο το υπόλοιπο του 20ού αιώνα, διαμόρφωσε ταυτότητες και ιδεολογίες με άξονα τις αντιλήψεις και τις δοξασίες γι' αυτή την κεντρική εμπειρία. Έως σήμερα εξακολουθεί να συγκλονίζει τις συνειδήσεις ή τουλάχιστον να διαταράσσει τη «βολή» εκατομμυρίων ανθρώπων και πολλών εθνικοκοινωνικών συνόλων σε όλα σχεδόν τα μήκη και πλάτη της γης. Με τον τερματισμό του Πολέμου κάποιες δυνάμεις έπαψαν να είναι «μεγάλες», ενώ οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση μεταλλάχθηκαν σε υπερδυνάμεις ενός νέου διπόλου. Για πρώτη φορά, το κέντρο των παγκόσμιων αποφάσεων μετατοπίστηκε από το ευρύτερο κέντρο της Ευρώπης προς την «περιφέρεια» – δυτικά και ανατολικά. Ο ιμπεριαλισμός των δυνάμεων της Γηραιάς Ηπείρου βάδιζε από τη σταδιακή φθορά προς την κατάρρευση, ενώ οι πρώην αποικίες, η μία μετά την άλλη, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Ως άμεση ή έμμεση συνέπεια του Πολέμου, οι ανατολικοευρωπαϊκές χώρες έγιναν κομμουνιστικές, το ίδιο και η πολυπληθέστερη του κόσμου, η Κίνα. Ορισμένες χώρες διχοτομήθηκαν, νέες προέκυψαν, ένα κράτος –η Πολωνία– μεταφέρθηκε μάλιστα εκατοντάδες χιλιόμετρα προς Δυσμάς, χάνοντας το ένα τρίτο από την ΕΣΣΔ, κερδίζοντας σε αντάλλαγμα σχεδόν το ένα τέταρτο της επικράτειας του άλλοτε πανίσχυρου Ράιχ. Άλλα κράτη, που είχαν ιδρυθεί με ξένες (γερμανικές) πλάτες κατά τη διάρκεια του Πολέμου, έπαψαν να υπάρχουν, μέχρι να «αναστηθούν» εκ νέου την τελευταία δεκαετία του αιώνα. Νέοι υπερεθνικοί και παγκόσμιοι οργανισμοί ιδρύθηκαν –με σημαντικότερο τον ΟΗΕ– οι οποίοι όμως δεν ήταν σε θέση να εμποδίσουν τη φρενήρη κλιμάκωση του Ψυχρού Πολέμου που επί δεκαετίες απειλούσε να δυναμιτίσει το μέλλον της ανθρωπότητας, εξαιτίας και της τεράστιας προόδου των οπλικών συστημάτων και της πυρηνικής απειλής που επίσης είχαν την αφετηρία τους στον Πόλεμο.

Οι νέες υπερδυνάμεις που ηγούνταν των στρατοπέδων του Ψυχρού Πολέμου, αντλούσαν την ηθική νομιμοποίηση του ηγετικού ρόλου τους (πέρα από την υλική υπεροχή) από την αποφασιστική συμβολή τους για τη συμμαχική νίκη στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – σε μικρογραφία ίσχυε το ίδιο για τα νεοπαγή κομμουνιστικά καθεστώτα στις δορυφόρες χώρες. Αναπόφευκτα, οι επίσημες εκδοχές αντικρούονταν, οι πόλεμοι της μνήμης άρχισαν και, με διάφορους τρόπους και μετατόπιση των εστιάσεων, συνεχίζονται έως σήμε-

ρα. Μετά την τομή του 1989-1990 μάλιστα, η νέας μορφής ένταση δείχνει ότι η μεταπολεμική ευρωπαϊκή ταυτότητα, που είχε βασιστεί στη συμμαχική νίκη με παράλληλη αποσιώπηση εκτεταμένων σκοτεινών πλευρών της εποχής αυτής, αρχίζει να αλλάζει. Επομένως η διερεύνηση των, κάθε άλλο παρά στατικών, «τόπων» της μνήμης και των διακυβευμάτων της συζήτησης είναι σημαντική για τη διερεύνηση των ευρύτερων τάσεων της κοινής γνώμης και των στρατηγικών χειραγώγησής της.

Παρά τη διαρκώς μεγαλύτερη χρονική απόσταση που μας χωρίζει από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Χίτλερ έχει μετατραπεί από ιστορική μορφή σε ενσάρκωση του Κακού· υπερβολικά συχνά ανασύρεται από τα Τάρταρα της Ιστορίας για να δικαιολογήσει όχι μόνο την αναγκαιότητα, αλλά και το «θεάρεστο» των σύγχρονων πολεμικών επιδρομών. Ωστόσο, δεν υπάρχουν «καλοί πόλεμοι», το πολύ να είναι αναπόφευκτοι, σπανίως δίκαιοι – όπως ήταν εκείνος εναντίον της χιτλερικής απειλής, ανεξάρτητα από τα ψεγάδια και στην πλευρά της ετερογενούς αντιφασιστικής συμμαχίας. Περισσότερες από έξι δεκαετίες έχουν περάσει από τη νίκη αυτής της Συμμαχίας· όλος σχεδόν ο πλανήτης γιόρτασε, το 2005, τη στρογγυλή 60ή επέτειο. Μία από τις λίγες εξαιρέσεις, ανάμεσα στις χώρες που είχαν ενεργό συμμετοχή, ήταν η Ελλάδα, η οποία επιμένει να εορτάζει την «ηρωική» αρχή της πολεμικής εμπλοκής παρά το νικηφόρο τέλος της, πιθανότατα επειδή εκείνο προμήνυε νέα και εν μέρει χειρότερα δεινά για τον τόπο – την εμφύλια σύγκρουση που εξακολουθεί να προκαλεί έντονες αντιπαραθέσεις.

Στις δεκαετίες που πέρασαν υπήρχε και εξακολουθεί να υπάρχει –ιδίως όσο ζουν οι τελευταίοι αυτόπτες μάρτυρες– τεράστιο χάσμα ανάμεσα στις επίσημες, τις συλλογικές και τις συχνά τραυματικές ατομικές μνήμες. Έτσι, παράλληλα με τη μελέτη της ιστορίας έγινε και η μνήμη ιστορικός τόπος και θέμα διεπιστημονικών μελετών. Ποιες είναι λοιπόν οι σχέσεις της μνήμης και της Ιστορίας με τους μύθους (και τα ταμπού), που συχνά θεωρούνταν αναγκαίοι για την επούλωση των πληγών, για την εσωτερική συνοχή της κοινωνίας – π.χ. με την υποβάθμιση του φαινομένου του δωσιλογισμού και τον υπερτονισμό του φαινομένου της Αντίστασης. Η συντήρηση των μύθων, η άρνηση να αντιμετωπίσει κανείς με ειλικρίνεια τη σκοτεινή πλευρά της οικείας ιστορίας, συχνά θέτουν σε κίνδυνο τις σχέσεις με τους γείτονες,

όπως έδειξαν, πρόσφατα πάλι, οι σινο-ιαπωνικές και οι ρωσο-εσθονικές αναταραχές.

Πολλά από τα ερωτήματα των επιστημόνων, αλλά και των ΜΜΕ, τίθενται ήδη εδώ και πολλά χρόνια, ενώ άλλα προέκυψαν σχετικά πρόσφατα. Τα περισσότερα αφορούν τους θύτες (δηλαδή κυρίως τους Γερμανούς), ή πρώτοι εκείνοι άρχισαν να τα αντιμετωπίζουν. Και οι απαντήσεις, το συνολικό φάσμα των απαντήσεων, συχνά προκαλούσε νέες αντιπαραθέσεις, όπως την περίφημη «έριδα των ιστορικών» (και όχι μόνο), στην οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Διδάχτηκαν οι διάφοροι θύτες (και ιδίως οι Γερμανοί) από το παρελθόν, από την ιστορία τους; Αποτελούσε για τους Γερμανούς (και τους εταίρους τους) το τέλος του Πολέμου αποκλειστικά μια καταστροφική ήττα ή μήπως ήταν και γι' αυτούς απελευθέρωση, κι ας μην το συνειδητοποίησαν αμέσως; Πώς θα διαχειριστούμε το μήνυμα της μνήμης σε σχέση με τη νεότερη ιστορία όταν και οι τελευταίοι μάρτυρες θα έχουν αποχωρήσει; Θα ιστοριοποιηθεί οριστικά το παρελθόν, και τι ακριβώς σημαίνει αυτό; Θα εξοριστεί στα μουσεία και στα σχολικά συγγράμματα, με τις αλληπάλληλες παρεμβάσεις πολιτικών και άλλων εξωθεσμικών παραγόντων; Κληροδοτούνται μνήμες ή, αν όχι, πώς διαμορφώνεται και προς τα πού βαδίζει η μνήμη των μεταγενέστερων γενεών; Προς τη λήθη; Και η λήθη είναι αποκλειστικά αρνητική, μνημοκτόνος, ή έχει και θεραπευτικές ιδιότητες;

Τα πιο έντονα ερωτήματα αφορούν τη γενοκτονία των Εβραίων της γερμανοκρατούμενης Ευρώπης. Και δεν εννοούμε φυσικά το προβοκατόρικο ερώτημα αν πράγματι συνέβη και σε ποια έκταση, αφού μόνο οι αρνητές των αδιάφυστων ιστορικών δεδομένων, κυρίως εκείνοι που τοποθετούνται στο ακροδεξιό περιθώριο της πολιτικής σκηνής, εκφράζουν ακόμα σχετικές «αμφιβολίες». Απεναντίας, θεμιτό είναι το διαδεδομένο ερώτημα το σχετικό με τη μοναδικότητα της Σοά, του Ολοκαυτώματος. Ξεχωρίζει ανάμεσα στα μαζικά εγκλήματα της ανθρώπινης Ιστορίας μόνο εξαιτίας του ασύλληπτου αριθμού των 6.000.000 δολοφονηθέντων θυμάτων ή επειδή, σε ένα οιονεί θρησκευτικό επίπεδο, αυτό μόνο πληρούσε τα κριτήρια του απόλυτου κακού; Επιτρέπονται λοιπόν συγκριτικές αναφορές σε άλλες μαζικές δολοφονίες; Είναι θεμιτό να χρησιμοποιηθεί ο όρος Holocaust και σε μικρότερα

«ολοκαυτώματα», όπως εκείνο των Αθίγγανων (Ρόμα); Ποιοι έχουν δίκιο, εκείνοι που θεωρούν ότι κάθε σύγκριση εμπεριέχει την πρόθεση για εξομίωση, για σχετικοποίηση και, τελικά, για υποβάθμιση της σημασίας της Σοά, ή εκείνοι που επιμένουν ότι η συγκριτική ερευνητική προσέγγιση είναι θεμιτή, αφού μόνο ανόμοιες καταστάσεις συγκρίνονται.

Ακόμη οξύτερες είναι οι ενστάσεις όταν η σύγκριση δεν αφορά άλλες κατηγορίες θυμάτων, αλλά κατηγορίες θυτών οι οποίοι στην πορεία του ολοκληρωτικού πολέμου –τον οποίο προηγουμένως είχαν στηρίξει, έστω παθητικά– έπεσαν οι ίδιοι θύματα σκληρών, παραβατικών και ενίοτε εγκληματικών συμπεριφορών της συμμαχικής πλευράς. Εδώ προκύπτει ένα θεμελιώδες ερώτημα: είναι οι θύτες εξ ορισμού μόνο θύτες ή μπορούμε και πρέπει να δεχτούμε ότι συχνά βρέθηκαν ανάμεσά τους και θύματα, εκατομμύρια θύματα; Κυρίως ο άμαχος πληθυσμός, τα γυναικόπαιδα των «ένοχων λαών», που μετά τις εχθροπραξίες έπεσαν θύματα εθνικών εκκαθαρίσεων, βομβαρδισμών, βιασμών, κ.ο.κ. Αυτά τα τελευταία λοιπόν αποτελούσαν επίσης εγκλήματα –έστω αντίποινα με ελαφρυντικά εξαιτίας της προ-ιστορίας– ή ήταν μόνο η δίκαιη τιμωρία για όσα είχαν διαπραχθεί προηγουμένως;

Οι έρευνες και οι αποκαλύψεις, κυρίως από τη δεκαετία του '90 και μετά, έδειξαν, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι η ενοχή για τα φοβερά εγκλήματα δεν βάραινε μόνο τις άλλοτε ηγεσίες των υπό κρίση δυνάμεων, και τους ιδεολογικά σκληροπυρηνικούς φορείς –όπως, π.χ., τα ΕΣΕς στην περίπτωση της Γερμανίας– αλλά και μεγάλο μέρος, αν όχι την πλειονότητα των ελίτ και του γενικότερου πληθυσμού. Έτσι, έχει αποδειχτεί πια ότι και τα «τακτικά» στρατεύματα της Βέρμαχτ, που στην αρχική θεώρηση των Γερμανών απλώς «έκαναν το καθήκον τους», συνέπρατταν συλλογικά στα μαζικά εγκλήματα. Λαμβάνοντας υπόψη τα 18.000.000 μέλη της Βέρμαχτ, ουσιαστικά κάθε γερμανική οικογένεια είχε κάποια εμπλοκή, χωρίς, βέβαια, να ισχύει συλλογική ευθύνη ή να μπορεί να αποδοθεί ενοχή.

Μεγάλος αριθμός σύγχρονων ερευνών, σε πολλές χώρες της μίας ή της άλλης όχθης, δεν εστιάζουν μόνο στα μεγάλα αφηγήματα, αλλά και στα καθημερινά φαινόμενα θετικής ή αρνητικής μορφής.² Από το Άουσβιτς οι φωτογραφίες που ξέραμε έδειχναν τη διαλογή (σελεξιόν) των μελλοθάνα-

των στη «ράμπα», τους ακόμα ζωντανούς σκελετούς, τον εφοδιασμό των φούρνων με ανθρώπινη σάρκα, τα μακάβρια απομεινάρια – όπως τους σωρούς με γυαλιά, με παπούτσια, με ανθρώπινα μαλλιά. Στη δευτερογενή μνήμη μας είχαμε καταγράψει ως δράστες τον διαβόητο ιατρό Μένγκελε, τον «άγγελο του θανάτου», και κάποιους σκυθρωπούς σαδιστές των ΕΣΕς – και αυτό ήταν. Ακριβώς γι' αυτό μας σόκαρε το πρόσφατα αποκαλυφθέν λεύκωμα του υπασπιστή του στρατοπεδάρχη, το οποίο δεν δείχνει άμεσα τη φρίκη, αλλά τη μακάβρια ψυχαγωγία στη σκιά των κρεματοριών: τους νεαρούς φρουρούς και το υπόλοιπο «προσωπικό» και των δύο φύλων, ανάμεσα στους πολλούς «ανθρώπους της διπλανής πόρτας», που ποζάρουν ξένοιαστα για το φωτογράφο, που γλεντάνε και ερωτοτροπούν, απολαμβάνοντας μαζί το επιδόρπιο. Για το λόγο αυτόν ελάχιστα ήταν τα ΜΜΕ που δεν αναφέρθηκαν στη συγκεκριμένη κοινοτυπία του κακού.³

Τέλος, η πλευρά των θυμάτων, των επιζησάντων ή των συγγενών και των ομοεθνών, σε ποιο βαθμό μπορεί να συγχωρέσει την «ένοχη πλευρά», εφόσον εκείνη αναγνωρίζει την ιστορική ευθύνη που κουβαλάει. Θα επανέλθουμε γι' αυτό σε ειδικό κεφάλαιο. Πρόσφατα πάντως απασχόλησε τα ΜΜΕ η περίπτωση της Μπάρμπρα Στράιζαντ, η οποία, σε ηλικία 65 ετών, έδωσε την πρώτη της συναυλία στη Γερμανία, αφού νωρίτερα –ως Εβραία– «δεν αισθανόταν έτοιμη», όπως δήλωνε, να πατήσει στη χώρα όπου είχε γεννηθεί και διαπραχθεί η Σοά. Η υποδοχή της από τους απογόνους των θυτών στο Βερολίνο αποδείχτηκε όχι μόνο θερμότατη, αλλά και ιστορικά ευαισθητοποιημένη, και η ντίβα συγκινήθηκε: «Ευχαριστώ που είχατε τη δύναμη να με περιμένετε».⁴ Σημαντικότερες είναι οι πρωτοβουλίες πολλών νέων από τις δύο όχθες να έρθουν σε διάλογο που να γεφυρώνει την άβυσσο του παρελθόντος,⁵ δεν βρίσκουν όμως την ίδια απήχηση στα ΜΜΕ. Τίθεται λοιπόν άλλο ένα ερώτημα, αν δηλαδή η πρωτόγνωρη πυκνή ενασχόληση των «μίντια» με το πρόσφατο παρελθόν, και κυρίως με την ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της ναζιστικής περιόδου, μοιάζει περισσότερο με λαϊκό πανεπιστήμιο ή με «τσίρκο της μνήμης».⁶ Στην Ελλάδα μάάλιστα, σύμφωνα με το *Ευρωβαρόμετρο*, τα τελευταία χρόνια οι πολίτες δείχνουν το μικρότερο ποσοστό εμπιστοσύνης προς τα δικά τους Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, συγκριτικά με όλες τις χώρες της Ε.Ε.⁷

2. Δημόσια Ιστορία

Το βιβλίο αυτό είναι ένα ξεστράτισμα για τον γράφοντα, ο οποίος στις έως τώρα μελέτες του είχε μια θρησκευτική περίπου προσήλωση στην όσο το δυνατόν πιο αξιόπιστη τεκμηρίωση, αντλώντας και διασταυρώνοντας στοιχεία κατά το δυνατόν απ' όλο το φάσμα των πρωτογενών πηγών· κυρίως από το αρχαιακό υλικό των εμπλεκόμενων πλευρών, συμπληρωνόμενων από γραπτές ή προφορικές μαρτυρίες επιζώντων της υπό εξέταση εποχής, πρωταγωνιστών ή μη. Ωστόσο, εκτός από την ιδιότητα του ιστορικού, ως απόφοιτος και του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του (τότε Δυτικού – και ψυχοπολεμικού) Βερολίνου, διατηρούσα πάντοτε, σε ένα άλλο επίπεδο, μια ζωντανή σχέση με τα (έντυπα κυρίως) Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, αφού για σειρά ετών, πριν αλλά και μετά την οριστική εγκατάστασή μου στην Ελλάδα το 1977, κάλυπτα δημοσιογραφικά τα γεγονότα ως συνεργάτης γερμανικών εφημερίδων – κατά τα χρόνια της δικτατορίας, φυσικά, με ψευδώνυμο. Η σχέση αυτή αποδυναμώθηκε όμως βαθμιαία εξαιτίας της προϊούσας απορρόφησης από την ακαδημαϊκή έρευνα και διδασκαλία ως μόνης και αποκλειστικής επαγγελματικής απασχόλησης – όπως κάθε χρόνο οφείλουμε να δηλώσουμε σύμφωνα με την πανεπιστημιακή νομοθεσία. Εξακολουθούσα όμως να ενημερώνω το αρχείο μου με αποκόμματα εφημερίδων και να το εμπλουτίζω, ιδίως με θέματα ιστορικού ενδιαφέροντος που επανειλημμένα αποδείχτηκαν χρήσιμα, π.χ. για πανεπιστημιακά σεμινάρια. Συχνότατα άλλωστε, εκών άκων, εξαιτίας της πολιτικής επικαιρότητας, συνδύαζα την επιστημονική έρευνα με την εμπλοκή στον δημόσιο διάλογο των διεθνών ΜΜΕ – όπως με τη συμμετοχή μου στη διεθνή επιτροπή ιστορικών που διερεύνησε το «πολεμικό παρελθόν» του τότε Αυστριακού προέδρου Κουρτ Βάλντχαϊμ, στο επιστημονικό συμβούλιο της (τελικής) Έκθεσης για τα εγκλήματα της Βέρμαχτ, καθώς και στην ελληνική επιτροπή στο παγκόσμιο συνέδριο της Ουάσινγκτον (1998) για το ζήτημα (ορισμένων κατηγοριών) εκκρεμών γερμανικών υποχρεώσεων που απέρεαν από τον Πόλεμο.

Η προαναφερθείσα συλλογή αποκομμάτων χρησίμευσε και το 2001, κατά τη συμμετοχή μου σε συνέδριο που οργάνωσε το περιοδικό *Ιστορεΐν* με τίτλο:

«Η ιστορία ως διακύβευμα. Μορφές σύγχρονης ιστορικής κουλτούρας» – με συνεχείς αναφορές στη δημόσια ιστορία. Η ανακοίνωσή μου για τη διεθνή επικαιρότητα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δημοσιεύθηκε σε κυριακάτικη εφημερίδα, ενώ εκτενέστερη εκδοχή (αγγλιστί) συμπεριλήφθηκε από τους οργανωτές στο ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού με επιλογή ανακοινώσεων.* Αργότερα δέχτηκα ευχαρίστως την πρόταση των εκδόσεων «Νεφέλη» (που εκδίδουν και το *Ιστορεΐν*), και ιδίως του Αντώνη Λιάκου, υπεύθυνου της ιστορικής σειράς, για τη συγγραφή μονογραφίας που θα συνέχιζε τους προβληματισμούς του εν λόγω άρθρου για τη δημόσια ιστορία του Πολέμου.

Η *Δημόσια Ιστορία*, μετάφραση του *Public History*, είναι σχετικά νέα έννοια. Ακόμη πιο πρόσφατα έχει αναγνωριστεί ως (ενδεχομένως νόθο) παιδί της μητρικής επιστήμης, με προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα –κυρίως στα πανεπιστήμια των αγγλοσαξονικών χωρών– αν και συχνά αμφιλεγόμενα ως προς τα όρια, τους στόχους και τις σκοπιμότητες, τους φορείς και τη «χρησιμότητά» της. Ο όχι και τόσο σαφής επιθετικός προσδιορισμός λειτουργεί κυρίως διά του αποκλεισμού, αφού δεν περιλαμβάνει το, εσωστρεφές από τη φύση του, ακαδημαϊκό κομμάτι της ιστορικής κουλτούρας –την έρευνα και τη διδασκαλία στα αμφιθέατρα– αλλά διεκδικεί περίπου όλα τα υπόλοιπα. Κυρίως όμως η *Δημόσια Ιστορία* διεκδικεί ένα τεράστιο κοινό που, εν πολλοίς, έχει πάρει διαζύγιο από την ακαδημαϊκή «αδελφή» της, ενώ η ίδια αποσκοπεί στην ιστορική αφύπνιση, την ενημέρωση και ενδεχομένως την επιμόρφωση του κοινού αυτού – του «ανειδίκευτου» συνολικού πληθυσμού, του «λαού», για τον οποίο τα αναφερθέντα αμφιθέατρα ασφαλώς δεν διαθέτουν αρκετά θρανία.

Σε αντιπαράβολή με την παραδοσιακή ιστοριογραφική επιστήμη, η *Δημόσια Ιστορία* καλύπτει περισσότερα επίπεδα και έχει συχνά διεπιστημονικό χαρακτήρα, αφού διαθέτει πολλούς και ποικίλους διαμεσολαβητές. Μαζί με τους κατά παράδοση ιστορικούς, συνεισφέρουν επίσης δημοσιογράφοι, υπεύθυνοι αρχείων και μουσείων (κυρίως εκείνων με σύγχρονη περιοδολόγηση

---

* Χ.Φ., *Καθημερινή*, 3.2.2002/17.2.2002 και «The Past beneath the Present. The resurgence of World War II Public History after the collapse of Communism. A stroll through the international press», *Ιστορεΐν*, 4 (2003-2004), σ. 45-130.

και σύλληψη, και με επίκαιρους στόχους), αλλά και σκηνοθέτες κάθε είδους και ειδικότητας: κυρίως όσων ασχολούνται με τα οπτικοακουστικά και τα άλλα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ή και ψυχαγωγίας. Στους σκηνοθέτες συμπεριλαμβάνονται και οι οργανωτές εκθέσεων με ιστορικό περιεχόμενο και εκείνοι που οργανώνουν κάθε χρόνο επετειακές τελετές και εκδηλώσεις σε επίπεδο σχολείου ή κοινότητας· οι ειδήμονες που συμβουλεύουν πολιτικούς έως και την κορυφή της Πολιτείας· οι εξειδικευμένοι σύμβουλοι μεγάλων επιχειρήσεων και φορέων του δημόσιου βίου, που έχουν αναλάβει τη διάχυση ιστορικής γνώσης σε διάφορα επίπεδα. Τη Δημόσια Ιστορία υπηρετούν επίσης οι ξεναγοί του διαρκώς επεκτεινόμενου ιστορικού τουρισμού· μόνο με ευκαιρία την 60ή επέτειο της συμμαχικής απόβασης, 1.000.000 τουρίστες επισκέφθηκαν τους ποτισμένους με αίμα τόπους της Νορμανδίας, συμβάλλοντας στην εμπορευματοποίηση της μνήμης. Παρόμοιοι αριθμοί καταγράφονται σε άλλα φημισμένα πεδία μάχης, σε στρατόπεδα θανάτου αλλά και στο σπίτι της Άννας Φρανκ στο Άμστερνταμ. Στο Μόναχο καθιερώθηκε πρόσφατα «ιστορικό τουρ» *Hitler's Munich* στα ίχνη του Φύρερ – το οποίο, σύμφωνα με τους οργανωτές, δεν απευθύνεται στους νοσταλγούς. Εντούτοις, προβληματίζει – όπως άλλωστε, με άλλον τρόπο, και εκείνο το καλαίσθητο ιστορικό ημερολόγιο με παλαιές φωτογραφίες πόλεων· ρετουσαρισμένες όμως αφού έχουν αφαιρεθεί οι σημαίες με τη σβάστικα από τα απεικονιζόμενα δημόσια κτήρια...⁸

Το 2006, άλλη πολύκροτη διαμάχη αναστάτωσε το γερμανικό (και όχι μόνο) κοινό όταν η επαρχιακή πόλη Schwerin αποφάσισε να τιμήσει, με μια έκθεση 70 έργων, τον Άρνο Μπρέκερ (1900-1991), που είχε αποκληθεί από τον Αριστίντ Μαγιόλ ως ο Μικελάντζελο της Γερμανίας, αλλά το όνομά του κηλιδώθηκε από το γεγονός ότι εξελίχθηκε σε ευνοούμενο γλύπτη του Χίτλερ. Εξελίχθηκε ως εξέχων εκπρόσωπος του «ναζιστικού ρεαλισμού», δημιουργώντας γιγαντιαία μπρούντζινα αγάλματα, επιδεικτικά της μυώδους γύμνιας «αρίων ηρώων», έχοντας επίσης στο ενεργητικό του και την κατασκευή της προτομής της Ίριδας Λογοθετοπούλου, κόρης του κατοχικού πρωθυπουργού. Μεταπολεμικά, αν και εν μέρει στιγματισμένος, φιλοτέχνησε, κατόπιν παραγγελίας, γλυπτά των δύο πρώτων καγκελαρίων της Δυτικής Γερμανίας Αντενάουερ και Έρχαρντ, αλλά και του Σαλβα-

δός Νταλί, του Ζαν Κοκτό και του αριστερού εκδότη Πέτερ Σούρκαμπ, τον οποίο είχε γλιτώσει από την Γκεστάπο. Εντούτοις, δεν έκανε ποτέ αυτοκριτική για την περίοδο 1933-1945, και γι' αυτό η έκθεση, που αρχικά είχε σχεδιαστεί να πραγματοποιηθεί ένα χρόνο νωρίτερα, αναβλήθηκε για να μη συμπέσει με τις επετειακές εκδηλώσεις του 2005. Ιδίως η Αριστερά εμφανίστηκε διχασμένη: οι περισσότεροι ήταν αντίθετοι, και μάλιστα ακτιβιστές κατέλαβαν το χώρο της έκθεσης, ενώ άλλοι υπήρξαν θετικά διακείμενοι, είτε επειδή διαχώριζαν την προσωπική ιστορία από το καλλιτεχνικό έργο είτε επειδή έβλεπαν την έκθεση ως ευκαιρία για την απομυθοποίηση του «ημίθεου» γλύπτη.⁹ Στα καθ' ημάς, το επίμαχο εγχειρίδιο της ΣΤ' Δημοτικού αναγορεύτηκε «...σταθερός πρωταγωνιστής της δημόσιας ζωής, από τις πρωινές ζώνες των τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών συχνοτήτων, τα κεντρικά δελτία ειδήσεων, τις εφημερίδες και τα περιοδικά, αλλά και από τους άμβωνες των εκκλησιών».¹⁰

Εν γένει, «*Δημόσια Ιστορία* είναι ό,τι τριγύρω μας αφηγείται κάτι για το παρελθόν», ό,τι «διακυβεύεται σε επίπεδο κοινής γνώμης γύρω από κρίσιμα εθνικά και πολιτικά ζητήματα του παρελθόντος»¹¹ – από τη μικρή και τη μεγάλη οθόνη μέχρι τις συζητήσεις αυτοπτών μαρτύρων με ένα κοινό νεαρής ηλικίας, κατά προτίμηση. Σημαντικό ρόλο παίζουν εδώ και τα μνημεία που δεν έχουν πια το άλλοτε πανίερο και απαραβίαστο στάτους μαυσωλείων έξω από τη ζώσα κοινωνία (με εξαίρεση κάποια καθιερωμένη ημέρα μνήμης), αλλά τείνουν να ενσωματώνονται σε αυτήν ως μεστά νοήματος σημεία επαφής με την παρελθούσα πραγματικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μνημείο για το Ολοκαύτωμα στην καρδιά του Βερολίνου, που θυμίζει με πρωτόγνωρο τρόπο το μαζικότερο έγκλημα και το μεγαλύτερο όνειδος του γερμανικού λαού – και δεν αναφερόμαστε στα έξοδα κατασκευής, που ανήλθαν σε 27.600.000 ευρώ, ή στα έξοδα συντήρησης, 2.100.000 ευρώ κατά έτος. Όταν εγκαινιάστηκε, ακριβώς 60 χρόνια μετά τη συντριβή του ναζιστικού Ράιχ, οι γνώμες δίσταντο, αφού ο Γερμανός καγκελάριος εξέφρασε την επιθυμία, ο τεράστιος μνημειακός χώρος να εξελιχθεί σε έναν τόπο «όπου ο κόσμος θα πηγαίνει ευχαρίστως». Πράγματι, το μνημείο, που ήδη έχει τιμηθεί με πολλά διεθνή αρχιτεκτονικά βραβεία, μόνο τον πρώτο χρόνο δέχθηκε 3.500.000 επισκέπτες, από τους

οποίους πολλοί προετοιμάζονταν για την επίσκεψη μέσω διαδικτύου [www.stiftung-denkmal.de]. Το ότι πηγαίνουν εκεί και ολόκληρες οικογένειες θεωρείται σημαντικότερο από την τήρηση μιας τελετουργικής ατμόσφαιρας, αφού το «να γελάνε παιδιά είναι σαν ανάσταση». Ταυτόχρονα όμως το μνημείο έχει γίνει επίσης τόπος για ραντεβού και τζόκινγκ, ενώ οι 2.711 τσιμεντένιες στήλες του χρησιμοποιούνται ενίοτε και για σωματική ανάγκη (με αποκορύφωμα τις μέρες της διεξαγωγής του Παγκοσμίου Κυπέλλου στο ποδόσφαιρο), ενώ δεν λείπουν οι μεμονωμένες σβάστικες – δύο πτυχές της «ένταξης στην κοινωνία» και τη δημόσια ιστορία που αρχικά αποσιωπήθηκαν ως ένα είδος ιεροσυλίας, ενώ θεωρούνται απόλυτα φυσιολογικές από τον Εβραίο αρχιτέκτονα του μνημείου, τον Πίτερ Άιζενμαν.¹² Μη φυσιολογικό γεγονός ωστόσο φαίνεται, τουλάχιστον για τα γερμανικά δεδομένα, η πρόωρη φθορά των στηλών· οι μισές σχεδόν παρουσιάζουν ήδη λεπτές ρωγμές, ενώ κάποιες άλλες εμφανίζουν καθίζηση.¹³

Η *Δημόσια Ιστορία* είναι ικανή να θεμελιώνει ή και να κλονίζει συλλογικές ταυτότητες, αφού δεν παράγεται μόνο για το συγκεκριμένο σύνολο, αλλά και μαζί μ' αυτό. Αυτός ακριβώς είναι άλλωστε ο λόγος που μας ελκύει. Όλα τα προηγούμενα που αποτελούν ό,τι αποκαλείται *Δημόσια Ιστορία*, από δημοσιογραφικές έρευνες και κινηματογραφικές ταινίες, σχολικά εγχειρίδια και λογοτεχνικά βιβλία, μέχρι μνημεία και επετειακές εκδηλώσεις, μας επιτρέπουν να εξετάσουμε τη σχέση που η σύγχρονη κοινωνία διατηρεί με το παρελθόν. Το παρελθόν δεν παραμένει αμετάβλητο αλλά αλλάζει με βάση τα νέα ερωτήματα που θέτουμε, τις νέες ερμηνείες που αναζητούμε. Ερωτήματα και ερμηνείες, ας μην ξεχνάμε, που εκκινούν από το παρόν, από τη σημερινή πραγματικότητα στην οποία ζούμε. Από την άλλη πλευρά, καλούμαστε να σκεφτούμε γιατί αυτά τα ερωτήματα τίθενται σήμερα και όχι παλαιότερα, ποιες ανάγκες εξυπηρετούν, τι παρελθόν κατασκευάζουν. Από αυτή την άποψη, η *Δημόσια Ιστορία* μάς αποκαλύπτει τη διαλογική σχέση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος. Εάν αναλογιστούμε ιδιαίτερα ότι το βιβλίο αυτό ασχολείται με τη δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τότε η σχέση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος δεν είναι μόνο σύνθετη. Η θέση που κατέχει ο Πόλεμος στον 20ό αιώνα είναι κεντρική, όχι μόνο εξαιτίας των όσων συνέβησαν κατά τη διάρκειά του,

αλλά και όσων ακολούθησαν μετά τη λήξη του. Στην περίπτωση του Πολέμου αυτού έχουμε να κάνουμε με ένα πολυεπίπεδο παρελθόν, το οποίο ήδη εμπεριέχει ένα διαφορετικό παρελθόν (πριν το έτος-ορόσημο 1989).

Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, η ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μετά το 1989, ξαναγράφεται και όλοι οι πρωταγωνιστές διεκδικούν το ρόλο του θύματος, συνήθως με σκοπό την τόνωση της εθνικής ταυτότητας και την κατασκευή ενός, (κατά περίπτωση), όσο το δυνατόν λιγότερο προβληματικού εθνικού παρελθόντος. Η έκφραση ότι «η ιστορία ξαναγράφεται» απαντά και σε ένα άλλο ζήτημα. Οι κατά καιρούς έριδες των επαγγελματιών ιστορικών σχετικά με το ερώτημα «σε ποιον ανήκει η ιστορία» λίγο απασχολούν τη *Δημόσια Ιστορία*, που έχει απαντήσει σε αυτό το ερώτημα προ πολλού – σπάζοντας το μονοπώλιο των ιστορικών και ταυτόχρονα κάνοντας προσιτό το έργο τους σε όλους. Εδώ όμως υπάρχει προοπτική αμοιβαίου οφέλους, αφού η *Δημόσια Ιστορία* –επωφελούμενη από την τεχνολογική επανάσταση στον τομέα μετάδοσης της γνώσης, με νέες μεθόδους και με μη παραδοσιακούς φορείς– λειτουργεί ως διαμεσολαβήτρια ανάμεσα, αφενός, στην κοινή γνώμη και, αφετέρου, στους «παραγωγούς» επιστημονικής έρευνας – οι οποίοι εξυπηρετούνται από την προβολή, ενώ συγχρόνως κινδυνεύουν να γίνουν αιχμάλωτοι των αναγκών και αξιώσεών της. Η κοινή γνώμη ωστόσο –μια θεωρητικά τουλάχιστον απεριόριστη μάζα αποδεκτών– δεν είναι ενιαίο κοινό καταναλωτών, αλλά αποτελείται από πολλά διαφορετικά σύνολα που ανταποκρίνονται με διαφορετικούς τρόπους. Συνήθως, όλες οι εν λόγω ενδιαφερόμενες κοινωνικές και εθνικές ομάδες έχουν κάποια δεδομένη γνώμη, κάποιο δικό τους αφήγημα, δηλαδή άμεσες ή έμμεσες μνήμες για τα κρίσιμα και «άλυτα» ζητήματα του παρελθόντος, στα οποία οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους είχαν μερίδιο συμμετοχής. Προστίθεται δηλαδή και άλλου είδους σχέση: «Η δημόσια ιστορία σήμερα, είτε έχει να κάνει με τα τραύματα και με τις διαιρεμένες και τραυματισμένες μνήμες είτε έχει να κάνει με τη νοσταλγία, τη μελαγχολία, την ελπίδα ή την παραμυθία, είναι πάντως μια ιστορία στην οποία τα συναισθήματα και η έκφραση των συναισθημάτων έχουν κεντρικό ρόλο».¹⁴

Αυτό λοιπόν είναι το συναρπαστικό αλλά σαθρό έδαφος στο οποίο κινείται το βιβλίο αυτό. Βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στον συνεχή ειδησεο-

γραφικό ορυμαχδό των διεθνών ΜΜΕ, γι' αυτό και η δομή του είναι ενίοτε άτακτη· με την προσοχή στραμμένη πάντα στην προβληματική κληρονομιά που μας άφησε ο Πόλεμος και στις μετεξελίξεις στη δημόσια (δημοσιογραφική και «επίσημη») θεώρησή του, ο γράφων αξιοποίησε ένα μεγάλο αντιπροσωπευτικό δείγμα της τέταρτης εξουσίας, η οποία διαμορφώνει τις εικόνες που έχουμε από το πρόσφατο παρελθόν – οι οποίες ασκούν έντονη επίδραση στο εκάστοτε παρόν. Το δείγμα αυτό προέρχεται από τις περισσότερες εμπλεκόμενες χώρες και αποτελείται από δεκάδες χιλιάδες άρθρα τετρακοσίων περίπου διαφορετικών ΜΜΕ: κυρίως εφημερίδων ή άλλων περιοδικών εντύπων – συχνά σε ψηφιακή μορφή– καθώς και από ειδήσεις ή σχόλια του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης και διαδικτυακών τόπων.

Αυτή η συγκυριακή και αναπόφευκτα αποσπασματική φύση της πρώτης ύλης έχει ως συνέπεια ότι συνεχώς επισημαίνουμε αναφορές σε στιγμιότυπα μιας ατελείωτης διαδικασίας μεταβολών, ενδιάμεσους σταθμούς μιας διαμόρφωσης ή επαναδιαπραγματεύσης νέων καταστάσεων. Ωστόσο, δεν είμαστε πάντοτε σε θέση να εντοπίσουμε σε κάθε ζήτημα τις πιο πρόσφατες εξελίξεις, το (προσωρινά τουλάχιστον) τελευταίο επεισόδιο. Το πρόβλημα έγκειται μάλιστα και στον τρόπο λειτουργίας και αυτοπροβολής πολλών μέσων που αρέσκονται να καταγγέλλουν χειραγωγημένες, κρυμμένες ή παραμορφωμένες πραγματικότητες με πηχυαίους τίτλους ενώ όταν εκλείψει ο λόγος της καταγγελίας (ή αν αποδειχτεί ανύπαρκτος), η σχετική διόρθωση γίνεται με φιλά γράμματα ή καθόλου. Από την άλλη πλευρά, κάποια ΜΜΕ συχνά δεν συνειδητοποιούν ότι ήδη συνέβαλαν στη θεραπεία των κακώς κειμένων τα οποία δημοσιοποιούσαν. Έτσι, συνεχίζουν τις παρωχημένες πια καταγγελίες και προκαλούν σύγχυση στον αναγνώστη. Αναμφίβολα οι εκστρατείες των ΜΜΕ και των ανθρώπων «πίσω από αυτά» έχουν επηρεάσει κατά καιρούς τις αποφάσεις πολλών κυβερνήσεων – από τη Σουηδία, την Ελβετία και τη Γερμανία μέχρι τη Ρωσία, τις ΗΠΑ και το Βατικανό– με αποτέλεσμα εκείνες να διορθώνουν «στραβά», λάθη ή παραλείψεις του παρελθόντος, ή να επιτρέπουν την πρόσβαση σε προηγουμένως επτασφράγιστες αρχειακές ενότητες. Ως συνέπεια των παρεμβάσεων αυτών, καταρρίφθηκαν βολικοί μύθοι ή δόθηκε τέλος σε συνωμοσίες σιωπής και άλλες επιλήψεις (κατα)χρήσεις του παρελθόντος.

Το βιβλίο αυτό σπανίως αναφέρεται άμεσα σε επιστημονικές μελέτες, αφού δεν στοχεύει τόσο στο να αποκαλύψει το «τι πραγματικά συνέβη» (περισσότερο ίσως αυτό που δεν συνέβη), όσο το πώς σήμερα διαχειρίζονται το συγκεκριμένο παρελθόν τα ΜΜΕ, τα οποία επηρεάζουν και καθοδηγούν (ενίοτε ποδηγετούν) την κοινή γνώμη, ενώ ταυτόχρονα ερωτοτροπούν μαζί της. Υπάρχει δηλαδή και πάλι μια σχέση αμοιβαίας επιρροής. Από την άλλη, η έμμεση αναφορά στις ιστοριογραφικές εξελίξεις είναι συνεχής, αφού όσα νέα παρουσιάζονται ως «νέα» από τα μέσα ενημέρωσης συχνά πηγάζουν από τη δημοσιοποίηση καινούργιων ερευνών που δικαιολογημένα ή αδικαιολόγητα αναταράζουν τα νερά της επιστήμης και την πολιτικοκοινωνική ηρεμία. Και πάλι πρόκειται για αμοιβαία διαδικασία. Για να ενσωματωθούν τα εκάστοτε νέα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας στη δημοσίως αναγνωρισμένη πραγματικότητα, χρειάζεται είτε η σχετική πρόσληψη από τα μεγάλα ΜΜΕ είτε η ένταξή τους στην εκπαιδευτική ύλη – γεγονός που απαιτεί συχνά την παρέλευση δεκαετιών, και αυτό δεν συμβαίνει μόνο στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το απαρχαιωμένο σύγγραμμα ιστορίας της Γ' Λυκείου που ίσχυε μέχρι πρότινος (1982-2007). Μετά την πολτοποίηση ενός ενδιάμεσου συγγράμματος που δεν πρόλαβε καν να κυκλοφορήσει, το εναγωνίως αναμενόμενο νέο βιβλίο (από τον Σεπτέμβριο 2007), στο κεφάλαιο για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, που εδώ ενδιαφέρει, δυστυχώς μας απογοήτευσε, αφού αναπαράγει λάθη, ανακρίβειες και κενά που έχουν ξεπεραστεί όχι μόνο από την έρευνα, αλλά και από τα σοβαρά ΜΜΕ, τα οποία εν γένει, σε επίπεδο της διάδοσης νέων γνώσεων, αποδεικνύονται όχι μόνο ταχύτερα, αλλά συνήθως και πιο αποτελεσματικά – συχνά διά της τεθλασμένης.

Έτσι, για γεγονότα και περιόδους-τομές που έχουν χαραχτεί στις μνήμες μας, όπως η Κατοχή, ο Εμφύλιος και η επταετία της Χούντας, τα ΜΜΕ αποτελούν πια σημαντική αν όχι κύρια πηγή ενημέρωσης και μηχανισμό μετάδοσης της μνήμης.¹⁵ Και πρόσφατο παράδειγμα, όταν παράγοντες του ανώτατου πνευματικού ιδρύματος της χώρας προέβησαν σε αδέξια κεκαλυμμένη λογοκρισία μιας μελέτης του γράφοντος, βρέθηκε εφημερίδα πρόθυμη να καταγγείλει το γεγονός.*

* Βλ. Επίμετρο.

Η Ιστορία διαμεσολαβείται στο κοινό ως «πραγματικότητα των Μέσων», με συνέπεια οι σχετικοί προβληματισμοί να απασχολούν την ιστοριογραφία και να εντοπίζονται κυρίως στον τρόπο κατασκευής ιστορικών εικόνων, αλλά και στα κίνητρα με τα οποία τα Μέσα ερμηνεύουν φαινόμενα, γεγονότα και εξελίξεις, παρεμβαίνοντας καθοριστικά στην πολιτική επικαιρότητα και επηρεάζοντας την ερμηνεία της Ιστορίας. Δημόσιες διαμάχες –π.χ. με αφορμή «ιστορικές» ταινίες, επετειακές εκδηλώσεις ή σχολικά συγγράμματα– διαμορφώνουν το πλαίσιο που καθορίζει το γεγονός καθαυτό, είτε ως είδηση είτε ως αντικείμενο ερμηνευτικών διενέξεων, με αποτέλεσμα το επίκαιρο γεγονός να μεταβάλλεται σε ιστορικό και αντίστροφα, αφού είναι αναρίθμητες και οι περιπτώσεις που η επίκληση ιδίως της σύγχρονης ιστορίας –ως πρόσφατου παρελθόντος των σύγχρονων γενεών– χρησιμοποιείται στη δημόσια αντιπαράθεση από πολιτικούς παράγοντες, είτε για τη δική τους νομιμοποίηση και δικαίωση είτε για την «ιστορική καταδίκη» των αντιπάλων τους.

Παρά την εστίαση της παρούσας μελέτης στα ΜΜΕ, από τη στιγμή που οι πρωτογενείς και δευτερογενείς δημόσιες παρουσιάσεις του Χθες συγκρούονται μεταξύ τους (για λόγους τού Σήμερα), ο γράφων όφειλε να αντιμετωπίζει το πρόβλημα των δισταγμένων ερμηνειών και να παίρνει θέση – σε σχέση και με ενδεχόμενες σκοπιμότητες. Έτσι, απέναντι σ' ένα ασφυκτικά πυκνό και πρόσφατο παρελθόν, βρέθηκε σε μια κατάσταση ψυχολογικών μεταπτώσεων μεταξύ αισιοδοξίας και σκεπτικισμού, καθώς αναζητούσε καθημερινά τις συχνά κακόηχες απηχήσεις του Πολέμου στις εικόνες των ΜΜΕ και τις τρέχουσες χρήσεις και καταχρήσεις της συγκεκριμένης ιστορίας στα κράτη της Ευρώπης και μακρύτερα. Οι μεταπτώσεις αυτές πιθανώς να αντανακλώνται και στο κείμενο αυτό.

Ιστορικά θεάματα – άνευ άρτου;

Μια φορά κι έναν καιρό, οι ξένοι διπλωμάτες εντυπωσιάζονταν (και συχνά ενοχλούνταν) από τις «απίστευτες γνώσεις των Ελλήνων για την ιστορία τους» –εννοώντας κυρίως τη σύγχρονη ιστορία–, ενώ αντικείμενο συσχετισμού έχουν γίνει οι εμπειρίες της Ελλάδας με τους *μεγάλους Συμμάχους*,

«άλλοτε και τώρα».¹⁶ Σήμερα διαβάζουμε εκείνες τις αναφορές με πικρή νοσταλγία. Οι βαθμολογίες των αποφοίτων λυκείου στο μάθημα της Ιστορίας στις εισαγωγικές εξετάσεις για τα ελληνικά πανεπιστήμια είναι από τις χαμηλότερες.¹⁷ Για τις εξετάσεις του 2003, το ελληνικό υπουργείο Παιδείας, με επιχείρημα τον αριθμό των ωρών διδασκαλίας που είχαν χαθεί για διάφορους λόγους –από κακοκαιρία έως και κακοδιαχείριση (όλων των εμπλεκόμενων βαθμίδων και «διαχειριστών»)–, μείωσε την εξεταστέα ύλη της Ιστορίας, πράγμα που δεν έγινε για κανένα άλλο μάθημα. Η ελληνική ιστορία της δεκαετίας του 1940, που έτσι κι αλλιώς παρέμενε εξοβελισμένη από τα σχολικά και πανεπιστημιακά προγράμματα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, αποκλείστηκε και πάλι εντελώς από τις εξετάσεις.¹⁸ Και πιο πρόσφατα, το 2005, το 2006 και το 2007, οι απαντήσεις σε ανώνυμα ερωτηματολόγια, που διανεμήθηκαν από τον γράφοντα σε εκατοντάδες πρωτοετείς, ήταν αποκαρδιωτικές. Κατά συνέπεια, δύσκολα μας πείθει η μέχρι πρότινος καθ' ύλην αρμόδια υπουργός όταν επιμένει ότι «δεν πρέπει ν' ανησυχεί κανείς για την Ιστορία. Δεν υπάρχει έλλειμμα ιστορικής μνήμης στην Ελλάδα, η ιστορική μνήμη είναι η ισχυρότερη στη χώρα μας».¹⁹

Παρά την εμπορική επιτυχία που σημείωσαν ορισμένα βιβλία εκλαϊκευμένης ιστορίας, κυρίως για το αντάρτικο της Κατοχής και του Εμφυλίου –θυμίζοντας τον Εντμόντ Αμπού, τον 19ο αιώνα, για τους «βασιλείς των ορέων», αν και με νεωτεριστική ορολογία– η ελληνική νεολαία κινδυνεύει να περιπέσει στην κατάσταση ιστορικού αναλφαβητισμού, που συναντάται σε πολλές χώρες. Ο μερικός αυτός αναλφαβητισμός έχει επισημανθεί κυρίως για τους τελειόφοιτους των αμερικανικών κολεγίων, οι γενικές πολιτισμικές γνώσεις των οποίων βρίσκονται ήδη, σύμφωνα με έρευνες, στο επίπεδο των αποφοίτων λυκείου του 1995. Στο σημείο αυτό θα πρέπει βέβαια να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001, ημερομηνία που, όπως ισχυρίστηκαν αρκετοί, «έβαλε τέλος στην περίοδο διακοπών του έθνους από την ιστορία». Ακόμα και το National Endowment for the Humanities [Εθνικό Ίδρυμα για τις Ανθρωπιστικές Σπουδές] των ΗΠΑ κατήγγειλε ότι ο ιστορικός αναλφαβητισμός συνιστά απειλή για την εθνική ασφάλεια, γιατί οι άνθρωποι δεν είναι σε θέση να υπερασπιστούν κάτι που δεν μπορούν να ορίσουν.²⁰

Τον Σεπτέμβριο του 2002 ο πρόεδρος Μπους, σε επίσημη ομιλία του, προσάρμοσε απερίφραστα το μάθημα της ορθής ιστορίας στις «επίκαιρες ανάγκες», μετατρέποντάς το σε εργαλείο νομιμοποίησης των διαφόρων «αντιτρομοκρατικών» επιχειρήσεων της κυβερνήσεώς του: «Τα παιδιά μας οφείλουν να γνωρίζουν πώς η Αμερική απελευθέρωσε την Ευρώπη κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ή γιατί κατέρρευσε το Τείχος του Βερολίνου. Αυτή τη στιγμή, οι Αμερικανοί αγωνίζονται σε ξένες χώρες για τις αρχές που θεμελίωσαν αυτή τη χώρα και κάθε Αμερικανός –ιδιαιτέρα κάθε παιδί στην Αμερική– οφείλει να αντιλαμβάνεται αυτές τις αρχές». Η πολυάσχολη Λιν Τσέινι, σύζυγος του αντιπροέδρου και πρόσωπο-κλειδί για την εκλαΐκευση της νεοσυντηρητικής πολιτικής περί «αναβάθμισης της ιστορικής διδασκαλίας» από τότε που, επί προεδρίας πατέρα Μπους, προέκυψε επικεφαλής του ως άνω Εθνικού Ιδρύματος, συμπλήρωσε το ότι η Αμερική είχε «σώσει την Ευρώπη από τη βραβαρότητα» όχι μόνο στον Δεύτερο, αλλά και στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο θέμα της ιεράρχησης των ολοκληρωτικών καθεστώτων διευκρίνισε ότι η ειρηνική νίκη των ΗΠΑ στον Ψυχρό Πόλεμο κατά της ΕΣΣΔ είχε κατατροπώσει «το πλέον δολοφονικό [sic] σύστημα που γνώρισε η ανθρωπότητα». Κατά την ίδια, η νέα τομή της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 υποχρέωνε τους Αμερικανούς να «αντλούν υπερηφάνεια από το μοναδικό παρελθόν» τους, και να το αποδείξουν στην πράξη. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται, π.χ., και η πολτοποίηση συγγράμματος με ανεπιθύμητες ιστορικές αναφορές και ο νέος θεσμός «Εθνικού/-ής Δασκάλου/Δασκάλας της Χρονιάς» που παίρνει το βραβείο από τον ίδιο τον εθνάρχη-πλανητάρχη... Με τα συγκεκριμένα κριτήρια των νυν κυβερνήσεων²¹ και το εκπαιδευτικό προσκήνιο που θα αφήσουν πίσω τους στην περίπτωση που θα εκδιωχθούν από την άμεση άσκηση εξουσίας στις επόμενες εκλογές, δεν μπορεί να μην προκαλεί ανησυχίες η διαγραφόμενη κατεύθυνση της νέας εντατικοποίησης των ιστορικών σπουδών στις ΗΠΑ. Άλλωστε, ο επίσημος παραλληλισμός του εχθρού στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου με εκείνον του 1941-1945, οδήγησε στην περαιτέρω σύγχυση ως προς τους εκάστοτε κακούς. Μεγάλη μερίδα²² των αποφοίτων αμερικανικών λυκείων μάλιστα πιστεύει ότι και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο στρατός των ΗΠΑ είχε συμμαχήσει με τους Γερμανούς κατά των Ρώσων/Σοβιετικών.

Προφανώς η πολυδιαφημισμένη «αναβάθμιση» δεν αναιρεί, αλλά το πολύ τροποποιεί και «εκσυγχρονίζει» τον ιστορικό αναλαφρητισμό στον οποίο αναφερθήκαμε, όπου και οι δύο εκδοχές του ίδιου φαινομένου συμπορεύονται αρμονικά –αν δεν αλληλοτροφοδοτούνται κιόλας– με τις εκπληκτικές επιτυχίες που σημειώνουν οι πολεμικές ταινίες του Χόλιγουντ, και πρωτίστως εκείνες που δημιουργούν σε πολλούς Αμερικανούς την ευχάριστη εντύπωση ότι οι ίδιοι κέρδισαν, περίπου σαν «μοναχικοί καβαλάρηδες», ουσιαστικά μόνοι τους τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.²³ Λιγότερο κατανοητή είναι ωστόσο η σαρωτική επιτυχία των έργων αυτών και στον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι κι αλλιώς, μόνο σε Αμερικανούς απευθύνονται τα σχετικά αφιερώματα των μεγάλων τηλεοπτικών σταθμών. Χαρακτηριστικό ήταν το πρόγραμμα του CBS κατά την 60ή επέτειο της απόβασης στη Νορμανδία, που περιορίστηκε να προβάλει τους άθλους των Αμερικανών, χωρίς την παραμικρή αναφορά στη συμμετοχή άλλων συμμαχικών στρατευμάτων. Για τον ίδιο λόγο, το 2007, επικρίθηκε, εκτός Αμερικής, το 15ωρο έπος «The War» στον τηλεοπτικό σταθμό PBS.²⁴ Σε παρεμφερή κατηγορία ανήκει και το συγκεκριμένο είδος ιστορίας τύπου κόμικ «καλού εναντίον κακού», που παράγεται όχι μόνο από «λαϊκούς» συγγραφείς, αλλά ακόμη και από ορισμένους Αμερικανούς πανεπιστημιακούς.²⁵ Η έντονα ναρκισσευόμενη στάση της αμερικανικής Δημόσιας Ιστορίας προκαλεί βέβαια ενίοτε οργισμένες αντιδράσεις σε άλλα μέρη του πλανήτη, ιδίως σε εκείνα που είχαν έμπρακτη συμβολή στην έκβαση του Πολέμου (ή του συγκεκριμένου επεισοδίου). Ακόμη και στο εν γένει ατλαντικό, δηλαδή φιλοαμερικανικό Λονδίνο, οργανώθηκε συνέδριο όπου διάσημοι πανεπιστημιακοί, προβεβλημένοι διανοούμενοι, και ισχυροί των μέσων ενημέρωσης συζήτησαν για το φλέγον ζήτημα: «Μας έχει κλέψει το Χόλιγουντ την Ιστορία;».²⁶ Αν και δεν δόθηκε κάποια οριστική απάντηση, γενική ήταν η πεποίθηση ότι οι πιθανολογούμενοι κλέφτες συνηθίζουν να είναι κουβαρντάδες με την ιστορική περιουσία άλλων, ενώ σπάνια επιτρέπουν να παρεμβάλλονται τα ιστορικά δεδομένα (ή έστω τα πιθανά δεδομένα) σ' ένα καλό σενάριο. Για χάρη του σασπένς ρετουσάρεται η συχνά χλομή «ιστορική αλήθεια».

Έτσι, για παράδειγμα, ακόμη και το βραβευμένο κινηματογραφικό έπος «Saving Private Ryan» του Στήβεν Σπίλμπεργκ κατηγορήθηκε από (μη

Αμερικανούς) κριτικούς ότι παρουσιάζει την απόβαση στη Νορμανδία ως αμερικανική υπόθεση, και Βρετανοί βετεράνοι απαίτησαν (μάταια) μιαν απολογία του σκηνοθέτη. Ο φιλελεύθερος *Guardian* χλεύασε μια άλλη ταινία, όπου οι συνήθεις «ηρωικοί Αμερικανοί» απέκτησαν το πρώτο δείγμα της περίφημης γερμανικής κρυπτογραφικής μηχανής *Enigma*, καθιστώντας έτσι δυνατό το σπάσιμο του κώδικα της Βέρμαχτ, χάρη στο οποίο αποκρούστηκαν οι γερμανικές προσπάθειες να αποκόψουν, με τον υποβρύχιο στόλο τους, τον υπερατλαντικό ανεφοδιασμό της Μεγάλης Βρετανίας. Πράγματι, η αποκρυπτογράφηση του *Enigma* υπήρξε ο κύριος παράγων στον οποίο οφείλεται η εξουδετέρωση των περισσότερων γερμανικών υποβρυχίων και συνέβαλε αποφασιστικά όχι μόνο στη συμμαχική νίκη της Μάχης του Ατλαντικού, αλλά επιτάχυνε γενικότερα τον αντιφασιστικό θρίαμβο στον Πόλεμο. Ο σεναριογράφος της συγκεκριμένης ταινίας πάντως δεν πτοήθηκε από ανακρίβειες και διαστρεβλώσεις (η σημαντικότερη από τις οποίες ήταν η, δημοφιλής στην αγορά των ΗΠΑ, μεταμόρφωση των καταδρομέων Βρετανών σε Αμερικανούς). Αλλά και η «αποκατεστημένη» από τους Βρετανούς αλήθεια, με τη σειρά της, αγνόησε στο σημείο της εθνικής προέλευσης τη συμμετοχή Πολωνών κομάντος που συνέχιζαν τον αγώνα για την απελευθέρωση της σκλαβωμένης τους πατρίδας. Έτσι, με τη σειρά τους οι ιστορικοί και τα ΜΜΕ της Πολωνίας κατηγορήσαν τους Βρετανούς ότι και αυτοί καταπάτησαν ξένα χρώαφια.*²⁷

Ανάλογες περιπτώσεις υπάρχουν εν αφθονία. Αλλά ακόμα και σε αυτή τη ζούγκλα ψευδοϊστορικών παραφυσάδων, το παρελθόν μοιάζει σήμερα να είναι πιο ζωντανό από ποτέ. Η τρέχουσα πολιτική κρατάει μεγαλύτερες αποστάσεις, αλλά και πάλι δεν αποφεύγει την εξιδανίκευση μακρινών επο-

---

* Περισσότερο δίκιο θα είχε η ταινία αν δεν είχε αναφερθεί στη θεαματική δράση των κομάντος, αλλά στην πιο σημαντική φάση της αποκρυπτογράφησης. Εξέχοντες μαθηματικοί, προγραμματιστές και μηχανικοί –κυρίως στο U.S. Naval Computing Machine Laboratory στο Ντέυτον, Οχάιο, και στο αγγλικό Μπλέτσελϊ Παρκ– κατάφεραν τελικά να αποσπάσουν το πολύτιμο μυστικό από τα λάφουρα. Σε γερμανική εφημερίδα έγινε μνεία και ενός Γερμανού, ο οποίος, μεσούντος του πολέμου, έδωσε πληροφορίες για το *Enigma* στις γαλλικές μυστικές υπηρεσίες, που όμως, μετά την κατάληψη της χώρας τους, τον κατέδωσαν στις κατοχικές αρχές, οι οποίες τον εκτέλεσαν...

χών. Κάποιες φορές, μάλιστα, γίνεται συστηματική κατάχρηση της εξιδανίκευσης αυτής. Γνωστά παραδείγματα είναι, αφενός, η μυθοποιημένη ήττα των Σέρβων στο Κοσσυφοπέδιο το 1389²⁸ και, αφετέρου, οι θρυλικές νίκες των Προτεσταντών κατά των «παπικών» στη Βόρεια Ιρλανδία ακριβώς 300 χρόνια αργότερα, οι οποίες γιορτάζονται κάθε Ιούλιο με εκατοντάδες επιδεικτικές μέχρι και προκλητικές παρελάσεις από τους φανατικούς οπαδούς της παραμονής του Άλστερ στο Ηνωμένο Βασίλειο.²⁹ Αλλά και για την καθολική πλειονότητα της Ιρλανδίας, η αντίστοιχη ήττα –που μετέτρεψε την πατρίδα τους στην πρώτη μεγάλη αποικία της Αγγλίας– είχε ανάλογη αν και βαθύτερη τραυματική σημασία. Το ίδιο ίσχυε για τον καταστροφικό λιμό 1846-1848 εξαιτίας του Potato Blight (μυκητώδους ασθένειας της πατάτας) που εξαφάνισε το βασικό προϊόν επισιτισμού στο νησί, με αποτέλεσμα να πεθάνουν τουλάχιστον 1.000.000 άνθρωποι από πείνα και εξάντληση. Έτσι, μαζί με το επακόλουθο κύμα αναγκαστικής μετανάστευσης, ο πληθυσμός της Ιρλανδίας μέσα σε λίγα χρόνια μειώθηκε από 8 εκατομμύρια σε 4, ενώ μεγάλωσε το μίσος εναντίον της καταπιεστικής αγγλικής κυριαρχίας που θεωρείτο υπεύθυνη για την πείνα και τη δημογραφική κατάρρευση. Δεν εκπλήσσει λοιπόν κανένα το γεγονός ότι οι Ιρλανδοί, διά μέσου των αιώνων, δεν δίσταζαν να συμμαχήσουν με εχθρούς του προαιώνιου αντιπάλου· παλαιότερα με τη Γαλλία, πρόσφατα –σε κάποιο βαθμό, όπως θα δούμε στη συνέχεια– ακόμη και με τη ναζιστική Γερμανία.

Η αποτυχημένη απόβαση του Τσώρτσιλ στα Δαρδανέλια, το 1915, χρησιμεύει μάλιστα ως παράδειγμα και για τα δύο ταυτόχρονα, δηλαδή για την ανθεκτική στο χρόνο ευρύτερη σημασία που υπό ορισμένες προϋποθέσεις μπορεί να έχει τόσο η νίκη όσο και η ήττα: αφενός συνέβαλε στην, για πρώτη φορά νικηφόρο, μετα-οθωμανική Τουρκία τα μέγιστα για την εδραίωση εθνικής αυτοσυνειδησίας (εμπειρία την οποία επικαλέστηκε άλλωστε και ο Κεμάλ το 1922), αφετέρου το ίδιο συνέβη και στην Αυστραλία (και τη Νέα Ζηλανδία), οι οποίες θρήνησαν αναλογικά τις μεγαλύτερες απώλειες μεταξύ των βρετανικών αποβατικών δυνάμεων. Η ANZAC-Day (25 Απριλίου) εορτάζεται ως δεύτερη εθνική εορτή ιδίως στην Αυστραλία (η πρώτη, που τιμά την επέτειο της άφιξης του «πρώτου στόλου» και των πρώτων λευκών εποίκων, επέχει θέση αναθέματος για τους Αβορίγινες), η οποία μόλις τότε

κατάφερε να αντικαταστήσει τον ευκαταφρόνητο τίτλο της πρώην αποικίας βαρυποινιτών καταδίκων με αυτόν ενός δημοκρατικού λαού που έχει ξεχωριστή εθνική συνείδηση.³⁰

Πιο ακραίες περιπτώσεις συναντούμε στο Ισραήλ, όπου κάποιες θεωρούμενες «ασεβείς» αναφορές σχετικά με τη θυελλώδη ερωτική ζωή του βασιλιά Δαυίδ αποδείχτηκαν ικανές να προκαλέσουν κυβερνητική κρίση. Συγχρόνως συμβαίνει τα σύνορα του εκκολαπτόμενου παλαιστινιακού κράτους και γενικότερα η βιωσιμότητα των ειρηνευτικών σχεδίων στη Μέση Ανατολή να εξαρτώνται, μεταξύ άλλων, από τις συνεχιζόμενες ανασκαφές που αναζητούν την τελευταία κατοικία του Αβραάμ, κατά πόσον δηλαδή βρίσκεται στη Χεβρώνα ή όχι.³¹ Σαφώς μικρότερες επιπτώσεις έχουν οι αναβιώσεις του απώτερου παρελθόντος στον έτερο ξακουστό αρχαίο λαό – κατά τον Τσώρτσιλ, που τους συνέκρινε με τους Έλληνες. Παράδειγμα αποτέλεσε η επίσημη τελετή του 1996, κατά την οποία οι δήμαρχοι Αθηναίων και Σπαρτιατών επικύρωσαν με την υπογραφή τους, μετά από 2.400 χρόνια, τον τερματισμό του Πελοποννησιακού Πολέμου. Τα ενίοτε ειρωνικά σχόλια³² τροφοδοτήθηκαν ιδίως από τα κενά και τις καθυστερήσεις στην επίσημη και δημόσια ιστορία των ελληνικών πολέμων του 20ού αιώνα, και ιδίως της δραματικής δεκαετίας του '40.³³

Οι περιπτώσεις αυτές δεν είναι μοναδικές. Ενδεικτικά αναφέρουμε πρόσφατο χολιγουντιανό υπερθέαμα για μια κορυφαία στιγμή της αρχαίας ελληνικής ιστορίας –εισπράττοντας τους μύδρους των περισσότερων σοβαρών αναλυτών,³⁴ αλλά και χρυσά κέρδη από τα εκατομμύρια των θεατών που απολάμβαναν σπλάτερ και εφέ– ενώ κατακεραυνώθηκε ταυτόχρονα από τους απογόνους άλλης αρχαίας Δύναμης ως ανιστόρητο ανοσιούρηγμα, στρατευμένο και προβοκατόρικο. Η δημοφιλέστατη και στην Ελλάδα ταινία «300» για τη μάχη των Θερμοπυλών [*Hot Gates*] ενόχλησε τον πρόεδρο, την κυβέρνηση και την «ευαισθητοποιημένη» κοινή γνώμη του Ιράν, καθώς και μεγάλο αριθμό Ιρανών που ζουν στο εξωτερικό. Όλοι εξέφρασαν την υποψία ότι η συγκεκριμένη «προσβολή στην περσική ιστορία» αποτελούσε άλλη μία καλοστημένη συνωμοσία των κυβερνώντων των ΗΠΑ, οι οποίοι ήθελαν να εκθέσουν –μέσω του Χόλιγουντ και ενός Εβραίου σκηνοθέτη– τους Πέρσες ως βαρβάρους από τα βάθη της Ασίας, ως άσχημα,

βίαια πλάσματα, με έναν έκφυλο άρχοντα, και να προλειάνουν ψυχολογικά το έδαφος για μια μελλοντική εισβολή των Δυτικών στο Ιράν. Έτσι, οι ιρανικές αρχές απαγόρευσαν την προβολή της βλακώδους, αλλά επί του προκειμένου μάλλον αθώας ταινίας, ενώ άρχισαν βολιδοσκοπήσεις για το γύρισμα αντίστοιχου φιλμ που θα αποκαταστήσει την «ιστορική αλήθεια» από την περσική σκοπιά.³⁵

Έστερα από τις κοσμοϊστορικές ανατροπές του 1989-1990 στην Ανατολική Ευρώπη και την επακόλουθη συντριβή των ιστορικο-τελεολογικών ουτοπιών, καθώς και της κανονιστικής επίδρασής τους στην ερμηνεία της νεότερης ιστορίας, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που πίστευαν ότι η μεταπολεμική περίοδος έληξε (ενδεχομένως μαζί με την Ιστορία), ενώ ήταν καιρός ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος «να μπει επιτέλους στο μουσείο!»! Σύντομα υποχρεώθηκαν να συνειδητοποιήσουν ότι το παρελθόν αναδύεται και πάλι, εμποτίζοντας με αυτή τη δεύτερη –τουλάχιστον– αναβίωσή του το παρόν. Σε ολόκληρο τον κόσμο άρχισαν να ξεθάβονται, συχνά τυχαίως, ξεχασμένοι σκελετοί και συναφή σκάνδαλα –είτε μέσα από αιματοβαμμένα χώματα είτε μέσα από σκονισμένα ντουλάπια– και να ανασύρονται στην επιφάνεια από τα ΜΜΕ. Η θεματική όμως που περισσότερο σαγήνευε όλα τα επίπεδα του δημόσιου λόγου ήταν το διαβόητο «Τρίτο Ράιχ» της ναζιστικής Γερμανίας και η αργή και φρικιαστική πτώση του. Τα ντοκιμαντέρ για τις φονικότερες συγκρούσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου εξακολουθούν να έχουν μεγάλη θεαματικότητα, ενώ συχνά πυροδοτούν νέες μάχες μεταξύ επιστημόνων, συγγραφέων, παραγωγών και προαγωγών. Παρότι η γενιά του πολέμου σιγά-σιγά φεύγει από τη ζωή, δεσμοί αίματος και κουλτούρας συντηρούν το ενδιαφέρον του κοινού.³⁶ Η πολεμική ιστορία, ειδικότερα, αποδεικνύεται άκρως κερδοφόρα. Επιστημονικά και εκλαϊκευτικά μπεστ-σέλερ που προβάλλονται από σμήνη επαγγελματιών βιβλιοπαραρυσιαστών, μετατρέπονται σε επιτυχίες στη μεγάλη και στη μικρή οθόνη, συχνά σε ώρες μεγάλης θεαματικότητας [prime time]. Εδώ θα ασχοληθούμε με τα τηλεοπτικά μέσα, κυρίως στο βαθμό που απασχολούν τα έντυπα ή που η προφορική τους διάσταση είναι εύκολα προσβάσιμη στο διαδίκτυο.

Στη Μεγάλη Βρετανία, λόγω χάρη, δείγματα αυτού του κατακλυσμού της multimedia ιστορίας μπορεί να απολαύσει κανείς σε καθημερινή βάση

στο History Magazine του BBC, καθώς και στο διεθνές πλέον³⁷ History Channel – το σκωπτικά επονομαζόμενο και *Hitler Channel*, λόγω των θεματικών προτιμήσεών του. Γενικά, η βρετανική τηλεόραση ανακάλυψε την Ιστορία –το άλλοτε λιγότερο δημοφιλές μάθημα του λυκείου– ως «το καινούργιο σεξ». Ο Σάιμον Σάμα, ο καθηγητής που κατόρθωσε να κάνει τη Μούσα Κλειώ «σέξι»,* υπέγραψε, το 2003, αποκλειστικό συμβόλαιο με το BBC για το ποσό-ρεκόρ των 3.000.000 λιρών,³⁸ και έπεται συνέχεια. Στην πλευρά του άλλοτε εχθρού, η κατάσταση λίγο διαφέρει: η γερμανική τηλεόραση όχι μόνο εκπέμπει, από το 2004 σε 24ωρη βάση, τα ντοκιμαντέρ του History Channel μεταγλωττισμένα στα γερμανικά, αλλά εδώ και πολλά χρόνια «καλεί σχεδόν καθημερινά σε ταξίδια στο παρελθόν» και με δικές τις παραγωγές. Και πάλι η έμφαση δίνεται στη ναζιστική περίοδο, εφόσον ο Χίτλερ εγγυάται εξαιρετικά ποσοστά τηλεθέασης (4.000.000 θεατές τουλάχιστον ανά επεισόδιο), και ειδικά ανάμεσα στην σταθερά αυξανόμενη ηλικιακή ομάδα άνω των 50 ετών.³⁹ Το ίδιο ισχύει για τα έντυπα μέσα. Με τον βλοσυρό Φύρερ στο εξώφυλλο ενός περιοδικού, και συνοδευόμενο από έναν αβανταδόρικο τίτλο, η αύξηση της κυκλοφορίας μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη, αφού «ο Χίτλερ είναι το σκληρότερο όλων των ναρκωτικών που τραβούν την προσοχή»⁴⁰ – έστω με τη δράση παραισθησιογόνων ουσιών.

Η πρωτόγνωρη απήχηση που έχει στον κόσμο όλη αυτή η λαμπερή εκπαιδευτική, ιστορική διασκέδαση [*edu-tainment* ή και *histo-tainment* στην αργκό των μίντια], έχει αντιφατικά αποτελέσματα. Στη Βρετανία, όπου το μάθημα της ιστορίας είναι υποχρεωτικό πια μόνο μέχρι τα 14, το νέο

---

* Ο όρος αυτός δεν υπαινίσσεται τα σεξουαλικής υφής σκανδαλοθηρικά θέματα των ΜΜΕ. Ενδεικτικά αναφέρω εδώ μια νέα γαργαλιστική ερμηνεία για τα αίτια της περιβόητης *Νύχτας των Κρυστάλλων* – το αντι-εβραϊκό πογκρόμ του Νοεμβρίου του 1938, που δικαιολογήθηκε από το ναζιστικό καθεστώς με τη «λαϊκή οργή» για τον θανάσιμο τραυματισμό ενός Γερμανού διπλωμάτη στο Παρίσι από νεαρό Εβραίο. Σύμφωνα με νέα έρευνα και τα προωθητικά δημοσιεύματα, αιτία του φόνου (και ακολούθως και του πογκρόμ) υπήρξε μια ομοφυλόφιλη σχέση ανάμεσα στον Ναζί και τον Εβραίο (*The Guardian*, 31.10.2001). Άλλο παράδειγμα αφορά την έντονη δημόσια συζήτηση αν η Ντόνα Ρακέλε ανταπέδωσε στον Μουσολίνι τη συζυγική απιστία... (*The Washington Post*, 22.11.2001, και παραπομπές εκεί).

τηλεοπτικό κύμα οδήγησε σε μια εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των φοιτητών της ιστορίας. Πολλοί απ' αυτούς έχουν όμως πλανημένες προσδοκίες και «εκείνο που θέλουν είναι μάλλον να ακούνε ιστορίες, κι όχι να αποκτήσουν τις δεξιότητες του ιστορικού». Συχνά εκφράζεται η ανησυχία ότι αυτή η αλλόκοτη «δημοτικότητα του Χίτλερ» και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως κατευθυντήρια επιλογή στις σπουδές (η οποία οδηγεί στη λεγόμενη «χιτλεροποίηση της ιστορίας»), στερεί τελικά τους νέους από κάθε αίσθηση των ιστορικών συμφραζομένων.⁴¹ Από την άλλη μεριά όμως, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυξάνεται ο αριθμός εκείνων που αγνοούν σχεδόν τα πάντα.